

דף שבועי

בס"ד

פרשות נצבים - וילך, תשפ"ג, מספר 1536

פרשת התשובה – תיקון לגזירת הגלות עיון במשנת הרב יהודה אלקלעי

יצחק קראוס

רבי מרדכי הכהן, בעל פירוש הש"ך על התורה,² מציין שהשלב הראשון "וְהִשְׁבַּתְךָ" מסמל מהפך תודעתי ביחס לגלות, ובלשונו "תשובה מחמת הדוחק", שאחריו מגיע השלב של שיבה "עד ה'". ועדיין יש לשאול: מדוע רק "עד ה'" ולא "אל ה'", כפי שמופיע בסוף פרשת התשובה? ועוד יש להבין את לשון הפסוק "וְשִׁמְעֶתָ בְּקִלּוֹ כָּל אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ" (דב' ל:ב), מדוע "ככל" ולא "כל אשר"? על כך עונה בעל פירוש "כתב סופר":

ו"ל הנה באמת א"א לנו לשוב תשובה שלימה בגולה, כי שיעבוד מלכויות מעכב, וגם כמה מצות התלויות בארץ שא"א לנו לקיים, אלא באמת רחמנא ליבא בעי, וחישוב לעשות מצוה וכו' (בר' ו) ... כי הקבלה ג"כ מצוה. וז"ש "ושבת עד ה' א-להיך ושמעת בקולך", לא אמר 'ועשית' כי א"א לעשות הכל, רק להטות אוזן לשמוע ולקבל עליהם, "ככל אשר אנכי מצוך היום". שא"א לעשות הכל מ"מ אנכי מצוך כדי שתקבל וסגי בזה, דא"א שתעשה את כולם בגלות עד שתבוא אל מקומך. ולכן אמר לקמן כשכבר שב ועשית כל "אשר אנכי מצוך", שתעשה בפועל ולא במחשבה לבד כמו בגלות וק"ל.³

מדברי שני הפרשנים האלה עולה, שהמהפך התודעתי מגלות לגאולה מתחיל בשני שלבים תודעתיים: "וְהִשְׁבַּתְךָ" ואחריו "וְשִׁבַתְךָ" – הרצון והקבלה לקיים, ואז מגיע שלב א-להי: "וְשִׁבַתְךָ ה' א-להיך אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשִׁבַתְךָ מִכָּל הָעֲמִים" (דב' ל:ג). מהו "וְרַחֲמֶךָ"? הר"ן אומר על כך בדרשותיו, שפועל זה

פרשת התשובה באה לאחר רשימת הקללות שבפרשת כי תבוא. שיא הקללות הוא גזירת הגלות, גלות גאוגרפית וגלות רוחנית: "וְהִפְיָצְךָ ה' בְּכָל הָעַמִּים מְקַצָּה הָאָרֶץ וְעַד קֶצֶה הָאָרֶץ וְעַבְדָּתָ שָׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יְדַעְתָּ אֶתָּה וְאַבְתִּיךָ עֵץ וְאֶבֶן" (דב' כח:סד). התיקון לגזירת הגלות הוא התשובה שבפרשתנו. אם גזירת הגלות היא כפולה – גאוגרפית ורוחנית – מהו אפוא הסדר בשלב התיקון, האם השלב הראשון הוא גאולה פיזית או גאולה רוחנית?

נענין בפסוקי התורה (דב' ל:א-ה):

וְהִיָּה כִּי יָבֹאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ וְהִשְׁבַּתְךָ אֶל לְבַבְךָ בְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדִּיחָךָ ה' א-לֹהֶיךָ שָׁמָּה. וְשִׁבַתְךָ עַד ה' א-לֹהֶיךָ וְשִׁמְעֶתָ בְּקִלּוֹ כָּל אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם אֶתָּה וּבְנֶיךָ בְּכָל לְבַבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ. וְשִׁבַתְךָ ה' א-לֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשִׁבַתְךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפְיָצְךָ ה' א-לֹהֶיךָ שָׁמָּה. אִם יִהְיֶה נִדְחָךְ בְּקֶצֶה הַשָּׂמַיִם מִשָּׁם יִקְבְּצֶךָ ה' א-לֹהֶיךָ וּמִשָּׁם יִקְחֶךָ. וְהִבִּיֵּאֶךָ ה' א-לֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וְיִרְשָׁתָּהּ וְהִיטִבְךָ וְהִרְבֶּךָ מֵאֲבֹתֶיךָ.

השורש ש"ב מופיע ארבע פעמים בהטיות שונות, ולדעתי הוא המפתח לפתרון השאלה שהועלתה.¹ בשלב הראשון, בעוד העם בגלות, ההנחיה היא: "וְהִשְׁבַתְךָ אֶל לְבַבְךָ" (דב' ל:א) – חשיבה על המציאות האנומלית של עם מחוץ לארצו. השלב השני הוא: "וְשִׁבַתְךָ עַד ה'" (שם:ב), ואז – "וְשִׁמְעֶתָ בְּקִלּוֹ" (שם). ולבסוף, המענה הא-להי: "וְשִׁבַתְךָ ה' א-לֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשִׁבַתְךָ מִכָּל הָעַמִּים" (שם:ג).

2. רבי מרדכי הכהן (מכונה גם בעל הש"ך על התורה, חי במפנה המאות 16-17) התגורר בצפת, ולמד שם מפי רבי יוסף קארו, רבי ישראל די קוריאל ורבי משה מטראני. בהמשך גורש ונדד לארם צובא. אינו מחבר הש"ך על הש"ע.

3. כתב סופר על התורה, דב' ל:ב. המחבר הוא הרב אברהם שמואל בנימין סופר (תקע"ה-1815 – תרל"ב-1872), בנו של החת"ם סופר ויורשו כרבה של פרשבורג וראש הישיבה בה.

* הרב פרופ' יצחק קראוס, המכון הגבוה לתורה, המדרשה, אוניברסיטת בר-אילן.

1. ראו מאמרו של ע' פריש, "תשובה ושיבה", בתוך: עיוני מקרא ופרשנות ד, בר אילן תשנ"ז, עמ' 129-148. מאמר יסודי זה פתח לי צוהר לניתוח ספרותי-לשוני של פרשת התשובה, ורעיונות ששאבתי ממנו משוקעים ברשימתי זו.

אבל התשובה הכללית רוצה לומר, שישובו כל ישראל אל ה' א-להינו לארץ נחלת אבותינו, כי הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו א-לוה⁸.

הדרך להשגת המטרה של חזרת כל עם ישראל לארצו היא ע"י פעילות דיפלומטית, המוגדרת כחלק מתהליך התשובה:

ובקשו את ה' א-להיהם - זו מלכות שמים, ר"ל תחילת התשובה שיעשו ישראל באחרית הימים היא שיבקשו חנינה מאת מלכי הארץ לרחם על גולת אריאל הפזורים בארבע כנפות הארץ לקבצנו אל ארץ נחלת אבותינו לקבל אלהותו ית' ... והתשובה לארץ היא קבלת עול מלכות שמים, כי אין הקב"ה נקרא מלך אלא בארץ ישראל⁹.

בקריאת זירוז לעיסוק מדיני בבקשת חנינה זו, הרב אלקלעי מתווה תוכנית פעולה, והוא משתמש במוטיב התשובה: "כי המצוה הזאת לא נפלאה היא ולא רחוקה היא". הוא מראה שתוכנית זו אינה "בשמייים", אלא יש לה אבני דרך לעשייה. אחרי פירוט אבני הדרך האלו הוא יוצא בקריאה, שבפרספקטיבה היסטורית ניתן להבין את משמעותה הגורלית לעם ישראל:

יראו את ה' קדושו תנו לה' א-להיכם כבוד, בטרם יחשיך, בטרם יבואו ימי הרעם והרעש (הנזכר בסוף חגי) למען ישוב ה' מחרון אפו ויתן שלום בארץ, וינוח העולם מעצבו ומרגזו ומהעבודה הקשה ולא תנוע הארץ כשיכור, כי בדבר הזה תלוי ישוב העולם ותקונו... ואני בה' אצפה אוחילה לא-להי ישעי, אמור יאמר העבד¹⁰.

אסיים בדבריו, שהם צוואה לדורות שלאחר השואה: ואף כי שמעתי אומרים כי יש חכמים שאין רוחם נחה ביישוב הארץ, אנוכי לא מריתי אחר לא נסוגותי, כי אמרתי תכתב זאת לדור אחרון ואם לא יעשה השכל יעשה הזמן¹¹.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

מתייחס למילה המנחה שו"ב: "כלומר שיתנגן לרחמים לפני כל שוביך ויניח לך מעצבך". הר"ן מחדש, שהפועל "שב" בפסוק זה משמעו: "ויהיה 'ושב' נגזר מלשון 'בשובה ונחת תושעון'⁴."

את שלושת השלבים הנ"ל אנו מוצאים במשנתו של הרב יהודה אלקלעי, שיום פטירתו יחול בד' בתשרי. הרב אלקלעי, שעל משנתו דנו בעבר, מחדש מושג של תשובה 'כללית' ותשובה 'פרטית', ולדעתו פרשת התשובה הנדונה כאן עוסקת בתשובה הכללית של עם ישראל⁵. המקור לשיטתו מצוי במשנתו של הרב יהודה ביבאס, כפי שהרב אלקלעי מצטט את דבריו. הרב ביבאס העניק משמעות מעשית לפרשת התשובה בתקופתו, במאה ה-18⁶. להלן דברי הרב אלקלעי:

אשר שמעתי מפי איש א-לוהים קדוש הרב המופלא וכבוד ה' מלא, המקובל הא-לוהי כבוד הר"ר יהודה ביבאס הי"ל, שהוא אמר שחס ושלום, ישראל פשענו ביוצרנו, פנינו לו עורף ולא פנים, וכבר אמרו רז"ל "הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו א-לוה", חס ושלום, ומה אנו עושים ישראל?

בכל ארצות תבל נעים ונדים אנו מעיר לעיר לבקש מחייתנו, ואין אנו הולכים לארץ ישראל, ארץ אשר ה' א-לוהיך דורש אותה תמיד... וכבר ידוע שההתעוררות למעלה תלויה בהתעוררות מלמטה, ואמר הקב"ה פתחו לי פתח כחדו של מחט וכו' ככתוב "שובו אלי ואשובה אליכם" (מלאכי ג:ז), ואומרת הגמרא כלו כל הקיצין ואין הדבר תלוי אלא בתשובה. תשובה זו באלף ושבע מאות ושבעים שנה לא נעשתה, ועתה מה עלינו לעשות? אם כן חס ושלום אבדה תקוותנו חלילה וחס, אלא פירוש הדבר הוא, שיבת ישראל לארצם, וזה אמר הקב"ה: "שובו אֵלַי וְאֶשׁוּבָה אֵלֵיכֶם" (שם).

וכשיתאמצו ישראל לעלות ירושלימה, גם אם הם בצרה. ונראה שנכספה נפשנו לחסות בצל שכינתנו, מיד הקב"ה מתעוררים רחמיו ויגלה גאולתנו במהרה בימינו, אמנ"⁷.

בעקבות הרב ביבאס הרחיב הרב אלקלעי את מושג התשובה הקלאסי. הוא רואה במעשה הלאומי – בשיבת עם ישראל לארצו את מצוות התשובה. לדידו, השאלה שבה פתחנו באשר לסדר הגאולה אינה רלוונטית, כי השיבה לארץ היא מצוות התשובה ולא פעולה לאומית בלבד. ואכן, בכתביו הוא משתמש בביטויים רוחניים ביחס לשיבה לארץ:

4. דרשות הר"ן, הדרוש העשירי.
5. ראו דף שבועי לפרשות נצ"ו תשע"ג (מס' 1032).
6. על הרב ביבאס ראו: יעל ויילר ישראל, "דת, לאומיות ובשורה חדשה: הרב ד"ר יהודה אריה ליאון ביבאס מבשר הציונות", עת לחננה (עורך: אסף ידידיה), ירושלים תשע"ה, עמ' 50-69.
7. כתבי הרב יהודה אלקלעי, ירושלים תשל"ד, א, עמ' 21-20.

8. שם, ב, עמ' 324.
9. שם, עמ' 530.
10. גורל לה', מהדורת ורשא תרס"ג, עמ' 38 (לא מופיע במהדורת מוסד הרב קוק, לעיל הערה 7).
11. רגלי מבשר, כתבי רבי יהודה אלקלעי, מהדורת מוסד הרב קוק, ב, עמ' 635.